

DEN 16 OKTOBER 2017

KULTURAKTIVITETER
INOM VÅRDEN

UPPFÖLJNING AV EN FÖRSÖKSVERKSAMHET I REGION UPPSALA

GEORG DRAKOS
georg.drakos@narrativ-etnografi.se

Kulturaktiviteter inom vården

Programmet har under hösten 2016 – våren 2017 bestått av gruppaktiviteter en gång i veckan under tio veckor med högst tio deltagare. Varje träff har pågått under två och en halv timme inkl. fikapaus och två kulturpedagoger som handledare. Deltagarna, som redan var inskrivna vid vårdcentralen, tillfrågades genom kontaktpersonen på vårdcentralen, om de ville ingå.

Deltagarna fick under hösten prova på musik två gånger, tre gånger dans & film, två gånger slöjd samt besöka och se dansföreställningen "Lille Prinsen" på Uppsala Konsert & Kongress. Under våren bestod programmet av två gånger med slöjd, tre gånger med konst & film, två gånger med musik samt en visning av Bror Hjorts Hus. Vid utebliven närvaro kontaktade deltagaren Pia-Marit Ekström, som är kulturstrateg i Region Uppsala och har fungerat som projektledare.

Aktivitetserna föregicks av en informationsträff och sammanfattades vid en avslutande sammankomst. Båda dessa sammankomster ägde rum vid en vårdcentral under ledning av Pia-Marit Ekström och vårdcentralens kontaktperson. Vid båda dessa tillfällen fick deltagarna besvara frågor om sin upplevda hälsa. Vid den avslutande sammankomsten dokumenterades dessutom deras synpunkter på de olika aktiviteterna.

Några röster: "Trevligt att prova på något okänt"... "Har sett fram emot nästa aktivitet med nyfikenhet och glädje."..."Det var så bra och jag mådde så bra"..."Har provat nya saker som jag annars inte skulle ha gjort och har umgåtts med nya människor"..."Jag gör mer saker på fritiden nu än innan"..."Känns också som att det är en bra hjälp för att må bättre, ett bra komplement till annan behandling som till exempel medicin och samtalsterapi"..."

Författare:

Georg Drakos, docent i etnologi, forskningsföretaget Narrativ Etnografi.

Kulturstrateg:

Pia-Marit Ekström, Enheten för kultur, Region Uppsala.

Kulturutövare:

Agneta Hellström & Harald Pettersson (musik)

Annkristin Hult & Catarina Larsson (slöjd)

Elisabeth Bucht & Moa Lönn (keramik, animation)

Elin Samuelsson & Erik Lindeberg (dans, film)

Vårdpersonal:

Maritza Thulin, distriktssköterska, Örsundsbro vårdcentral.

Beata Walczak Larsson, psykiatrisjuksköterska, Gottsunda vårdcentral.

Elin Bolander, gruppchef, Gottsunda vårdcentral.

Innehåll

Sammanfattning, s. 4

Inledning, s. 5

Uppföljningens metoder och material, s. 6

Framträda, framföra och utföra – en modell, s. 7

Inramning, avgränsning, s. 8

Arena, publik, s. 10

Förmåga, kompetens, s. 12

Samspel, utbyte, s. 15

Kreativa uttrycksmedel, s. 17

Gestaltning, mening, s. 19

Känsloläge tonfall, s. 21

Sammanfattande slutsatser och förslag, s. 23

Referenser, s. 24

Bilaga: Diskussionsfrågor som underlag för genomförd workshop, s. 25

Sammanfattning

Uppdraget som redovisas i rapporten omfattar en uppföljning av en pågående försöksverksamhet vid Region Uppsala med "Kulturaktiviteter inom vården", vars motsvarighet under hösten 2016 har benämnts "Kultur på recept". Målet med försöksverksamheten är "att förbättra välbefinnandet för deltagarna, både fysiskt och psykiskt" och att de på lång sikt "ska kunna återgå till någon form av arbete, arbetsträning eller studier". Syftet med uppföljningen har varit att undersöka i vad mån försöksverksamheten med Kulturaktiviteter inom vården erbjuder deltagarna nya redskap för att hantera de hälsoproblem som föranlett deras deltagande.

Med den inriktningen har uppföljningen fokuserat på frågor om hur aktiviteterna kan bidra till att mobilisera deltagarnas egna resurser att hantera hälsoproblem. Frågorna har som utgångspunkt ett performansorienterat perspektiv som innebär att studera former för hur deltagarna har getts möjligheter att framträda, framföra eller utföra något inom ramen för aktiviteterna. Uppföljningen har baserats på intervjusamtal med projektledare, kulturutövare och berörd vårdpersonal samt på en gemensam workshop.

Med intervjuerna och workshopen som underlag har en modell för studier av performans utvecklats för att användas som grund för vidareutvecklingen av Kulturaktiviteter inom vården. Tillämpningen av modellen i uppföljningen visar hur olika aktiviteter på varierande sätt kan bidra till att mobilisera deltagarnas egna resurser. Dessutom visar uppföljningen att samma modell kan tillämpas inom olika yrkespraktiker, såväl på analys av genomförande av Kulturaktiviteter inom vården som på analys av ordinarie vårdpraktiker ur samma synvinkel. Eftersom villkoren för performans och att mobilisera patienters/deltagares egna resurser skiljer sig åt inom vården respektive inom de fristående kulturaktiviteterna visar uppföljningen i vilka avseenden kulturaktiviteterna utgör ett komplement till vården.

Modellen kan därför med fördel användas som ett sammanhållande ramverk och grund för ömsesidiga kunskapsutbyten mellan vårdpersonal, kulturutövare och andra involverade aktörer. Med den inriktningen föreslås att vidareutvecklingen av Kulturaktiviteter inom vården kompletteras med en performansorienterad följeforskning och processledning.

Inledning

Uppdraget som redovisas i rapporten omfattar en uppföljning av en pågående försöksverksamhet vid Region Uppsala med "Kulturaktiviteter inom vården" vars motsvarighet under hösten 2016 har benämnts "Kultur på recept". Målet med försöksverksamheten är "att förbättra välbefinnandet för deltagarna, både fysiskt och psykiskt" och att de på lång sikt "ska kunna återgå till någon form av arbete, arbetsträning eller studier". Syftet med uppföljningen är *att undersöka i vad mån försöksverksamheten med Kulturaktiviteter inom vården erbjuder deltagarna nya redskap för att hantera de hälsoproblem som föranlett deras deltagande.*

Uppföljningen har genomförts av Georg Drakos, som har medverkat i rollen som följeforskare vid två tidigare pilotprojekt med Kultur på recept som genomförts i samverkan mellan Stockholms läns landstings kulturförvaltning och Smärtrehabiliteringen vid Danderyds sjukhus. Uppföljningen av försöksverksamheten vid Region Uppsala bygger därför vidare på en del av de insikter som kunnat göras i samband med dessa projekt.¹ Detta gäller bland annat insikten om tre sammanvävda processers grundläggande betydelse för att mobilisera enskilda deltagares egna resurser att förändra sig själva.²

Den första processen handlar om en utslussning av patienterna från det kliniska sammanhanget. Den kan beskrivas som en omvänd process i förhållande till vad som sker då människor träder in i patientroller i sjukvården och deras kroppar omvandlas till medicinska objekt. Den andra processen handlar om hur deltagarna genom kulturaktiviteterna får nya redskap för att ta vara på sina egna resurser. Processen kan beskrivas som en förflyttning från en vardaglig tillvaro till aktiviteternas avgränsade meningssammanhang. Den tredje processen som avser deltagarnas möjligheter att omvandla erfarenheter i eget berättande, utmanar det faktum att lidande ofta existerar bortom språk. Att lidande har en tendens att beröva en människa hennes egen röst.³

Ytterligare en utgångspunkt för uppföljningen och ett förslag till vidareutvecklingen av Kulturaktiviteter inom vården är att betrakta såväl vårdpraktiker som kulturaktiviteter i ett s.k. performansorienterat perspektiv. Ett sådant perspektiv som syftar på studier av *performance* kopplas ofta till teater och andra scenframträdande av olika slag. Men ordet *performance* har i engelskt språkbruk också en enkel vardaglig betydelse som kan syfta på "görande" i mer allmän mening. På svenska kan ordet översättas till *framträdande*, *framförande* eller *utförande*. Det är med dessa betydelser jag kommer att använda uttrycket *performans* och ett performansorienterat perspektiv. Med den innebörden är *performans* inte bara kopplat till artisters framträdande på scen utan kan lika väl anläggas som ett perspektiv för att analysera alla slags händelser och beteenden.⁴ I ljuset av detta vida

---

¹ Publikationer, Kulturförvaltningen (SLL), <http://kultur.sll.se/publikationer> (2016-01-08)

² Jag vill särskilt tacka prof. emerita Barbro Klein, Swedish Collegium for Advanced Study (SCAS), Uppsala, för värdefulla synpunkter på denna rapport.

³ Drakos 2016, s. 21ff

⁴ En sådan användning av begreppet *performans* har utvecklats inom ämnet folkloristik där jag har hämtat mina förebilder (Bauman 1975; Gunell & Ronström 2013, s. 21ff; Klein, kommande).

perspektiv på performans kan skiftande former av beteenden synliggöras som mångdimensionella framträdande i samspel med en publik som inte bara iakttar, utan också deltar vare sig de är fysiskt närvarande eller ej.

Termen performance, eller ordet performans på svenska, betonar just detta gemensamma kommunicerande, alla de signaler som sänds ut och tas emot och som påverkar människors beteenden, uppfattningar och sätter igång kedjor av händelser. Så kan till exempel betydelsen av ett gott bemötande i vård och omsorg betraktas som en dubbelriktad händelse. Vårdpersonalens sätt att bemöta en patient sänder ut signaler som patienten förhåller sig till och som påverkar utbytet mellan dem. Både aktuella och tidigare normer och värderingar som omger den typen av möten påverkar förväntningar och hur en person väljer att framträda.

På samma sätt kan uppföljningen av kulturaktiviteter inom vården betraktas som mångdimensionella former av performans, i vissa fall som själva kärnan av aktiviteterna och den form av nya redskap som erbjuds deltagarna i hälsofrämjande syfte. Performans innebär för en individ att använda egna resurser och i det här fallet med hjälp av kulturaktiviteter att kanske också upptäcka en egen förmåga som varit vilande. Med den utgångspunkten har uppföljningen av försöksverksamheten fokuserats på hur aktiviteterna kan erbjuda deltagarna nya redskap för att hantera de hälsoproblem som föranlett deras deltagande.

Uppföljningens metoder och material

Det uppdrag som redovisas i rapporten startade vid en tidpunkt då en andra omgång av kulturaktiviteterna pågick, vilket har begränsat uppföljningens metodanvändning. Av etiska skäl har det inte varit möjligt att studera aktiviteterna i sig genom deltagande observation, som onekligen är en effektiv metod för att genomföra performansorienterade studier.⁵ Istället har uppföljningen baserats på en kombination av två metoder, dels intervjuer med projektledare, berörd vårdpersonal och medverkande kulturutövare dels en gemensam workshop för alla dessa tre typer av aktörer.

I de tematiserade men öppna intervjusamtalen ombads kulturutövarna att beskriva det konkreta genomförandet av de aktiviteter de medverkat till. Deras egna iakttagelser, reflektioner och metodiska överväganden vid genomförandet av aktiviteterna gjordes också till föremål för intervjusamtalen. På motsvarande sätt ombads vårdpersonalen att beskriva sitt dagliga arbete och reflektera över betydelsen av kulturaktiviteter som ett komplement till det egna vårdarbetet. Gemensamt för alla intervjusamtal var frågan om hur patienternas/deltagarnas egna resurser kan stimuleras inom den egna yrkespraktiken.

Uppläggningsen av en avslutande gemensam workshop som syftade till ett ömsesidigt meningsutbyte mellan projektledare, kulturutövare och berörd vårdpersonal var inriktad på att problematisera hur patienters/deltagares egna resurser kan mobiliseras inom ramen för det egna yrkesutövandet. Förutom inspelade samtal gjorde deltagarna kortare skriftliga inlägg kring sju områden (se bilaga, s. 24). De skriftliga och muntliga inläggen vid

---

⁵ Tidigare deltagande observation av försöksverksamhet med Kultur på recept har delvis varit användbar också i den aktuella uppföljningen (se not 1).

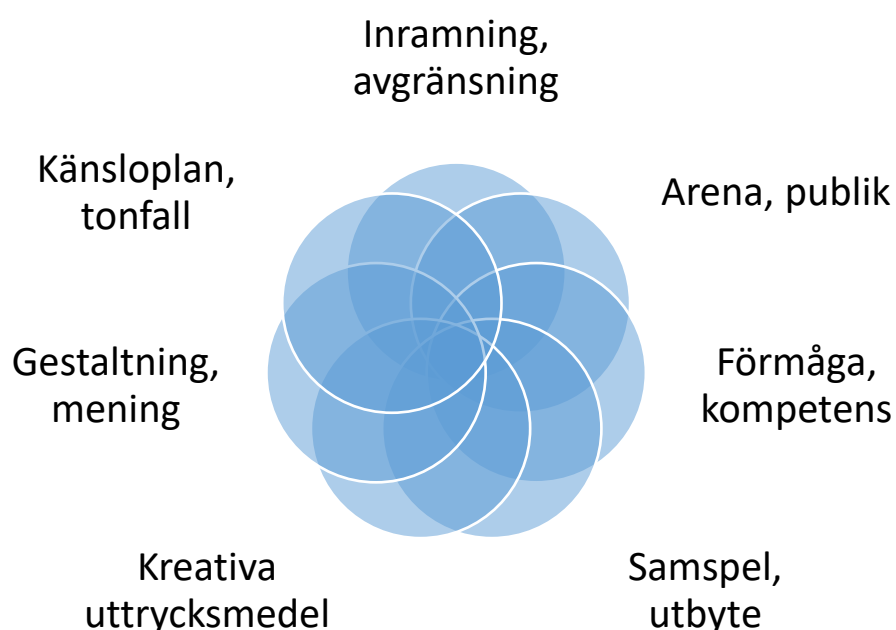
workshopen och tidigare intervjusamtal gav ett underlag till den performansorienterade modell som presenteras nedan.

Framträda, framföra och utföra – en modell

Intresset för performans har som nämnts under senare decenniernas historiska utveckling fått en rad olika inriktningar på skilda fält. I sin tidigare tillämpning har begreppet performans i hög grad varit avgränsat till språkliga framträdanden och talakter med en särskild intensitet och laddning. Men under senare år har begreppet och perspektivet tillämpats i studiet av händelser i vidare mening och på alla situationer då människors framträder och gestaltar sig själva. I den vida meningen tillämpas begreppet och perspektivet i uppföljningen av försöksverksamheten.

Ett motiv är att ett och samma perspektiv kan tillämpas såväl för att studera deltagarnas framträdande i kulturaktiviteterna som patienternas framträdande i mötet med vården. Ett annat är att de olika yrkespraktiker som vården och kulturaktiviteterna representerar kan mötas i ömsesidiga utbyten av kunskap med ett gemensamt mål. Ett sådant mål kan vara att stimulera patienterna i vården liksom deltagarna i kulturaktiviteterna att ta vara på sina egna resurser i olika avseenden. I vården kan ett sådant arbetssätt motsvara det som diskuteras i termer av salutogenes och som riktar fokus mot "det friska" hos människor. Av samma skäl synliggör ett performansorienterat perspektiv grundläggande förhållningssätt för att leva upp till ideal om en "personcentrerad vård" och som syftar till att ge vårdtagare större inflytande.

I kulturaktiviteterna är deltagarnas egna resurser det mest centrala objektet oavsett om deras deltagande till exempel är inriktat på framträdande i sång och dans eller att slöjda. Varje kommunikativ situation och händelse kan uppfattas och betraktas som ett framträdande i någon mening eftersom varje händelse framkallar tolkningar av vilka normer och förväntade beteenden som råder i det specifika fallet.

Ordet *performance* eller performans kan sammanfattas i orden framträda, framföra och utföra. För att beskriva vad performans kan innebära i praktiken och skapa en grund för att med nya redskap hantera ohälsa, kommer jag att med uppföljningen som underlag att diskutera sju samverkande aspekter av performans. Dessa bildar en praxisorienterad modell för performans i vård och kulturaktiviteter och kan därför användas vid återkommande ömsesidiga utbyten mellan olika typer av yrkesutövande.

De olika aspekterna av performans som i den ovanstående figuren sammanfattas med nyckelord är i praktiken sammanvävda och skulle kunna kompletteras med flera. Men en fördel att stanna upp vid några av de mer framträdande dragen hos performans är att kunna använda modellen som ett sammanhållande ramverk för ömsesidiga kunskapsutbyten inom skilda samverkande yrkespraktiker.

Inramning och avgränsning.

Att något uppfattas som en performans är en följd av att en tolkningsram etableras i något avseende. Etableringen av en tolkningsram kan vara något så enkelt som att en patient blir uppropad i ett väntrum och förstår att det är dags att uppträda som just patient. I det fortsatta mötet med vårdpersonalen kan en enkel fråga utlösa patientens berättelse om sin sjukdomshistoria eller om de besvär som föranlett besöket. Senare kan en läkare välja att göra en kroppsundersökning och kanske initiera den genom att be patienten att lägga sig på en brits. Genom en enkel fråga eller ett förslag om förflyttning till undersökningsbritten etableras en tolkningsram som anger en ny riktning för hur patienten förstår situationen och väljer att uppträda.

En motsvarande effekt har den process som innebär att kulturaktiviteterna utförs av yrkesutövare och på platser som inte associeras med sjukvården, det som kan kallas för en utslussning av dem från sjukvården. Därigenom etableras en tolkningsram som motverkar att de betraktas och betraktar sig själva och sina kroppar som medicinska objekt. I grunden träder de in i ett meningssammanhang där snarare kroppen som medicinskt objekt sätts inom parentes. Istället har kulturaktiviteterna organiserats på ett sätt som inte ska frammana samma beteende som kan förväntas i mötet med sjukvården.

Den annorlunda tolkningsramen etableras för det första genom att aktiviteterna äger rum i lokaler utanför sjukvården. Aktiviteterna i Örsundsbro ägde rum i en lokal ämnad för yoga och i Gottsunda genomfördes aktiviteterna i en lokal kallad Tema-verkstan och som annars används för kulturaktiviteter med ungdomar. En gemensam rekommendation var enligt projektledaren Pia-Marit Ekström dessutom att kraven på att komma i tid till aktiviteterna inte skulle vara så uttalat som vid besök i en vårdcentral. Dessa och en rad andra inslag i uppläggningsen av aktiviteterna, inte minst frånvaron av sjukvårdspersonal, gjorde det tydligt för deltagarna att de förväntades uppträda på andra sätt än vad som sker i mötet med sjukvården.

Kulturaktiviteterna på skilda områden gavs olika form, men alla ramade in dem på ett medvetet sätt. Musikerna Agneta Hellström & Harald Pettersson inledde med att plocka fram en rad lite ovanliga musikinstrument som omedelbart lockade deltagarna att samlas kring dem och börja samtala om dem. De lite ovanliga instrumenten fick på så vis utan att

användas, framträda för deltagarna och skapa den första inramningen, som utlöste samtal om instrumenten. Hade jag sett ett liknande instrument förut och lyssnat till dem? Kanske bidrog det ovanliga till att öppna en dörr till något nytt, att senare kunna göra något som man kanske inte gjort tidigare. I nästa moment kunde Harald börja spela på sin vevlira varvid aktiviteten fick en tydligare riktning, men ännu bara vara ett förspel till vad som skulle ske om en liten stund.

Aktiviteten med inriktning på slöjd fick en liknande men annorlunda inramning. Annkristin Hult och Catarina Larsson funderade som alla andra kulturutövare redan på förhand över vilket upplägg som skulle kunna tilltala gruppen på bästa sätt. De skulle arbeta med textil slöjd och planerade att lägga fram olika typer av material för ändamålet vid första träffen med grupperna, som dominerades av kvinnor. När det framgick att några män skulle delta i ena gruppen fick Annkristin frågan om de också kunde ta med lite tänger och ståltråd. Förslaget utgick förstås från det faktum att intresset för olika typer av slöjd kan vara könsbundet och därför omgärdat med skilda normer om manligt och kvinnligt beteende. Annkristin och Catarina ändrade dock inte på sitt upplägg och kunde till sin glädje konstatera att farhågorna inte besannades. Några män hade jobbat med textilier tidigare i livet som de omedelbart associerade till. Slöjden blev på så sätt ett medel också för dem att framträda och presentera sig själva.

Också Elisabeth Buch och Moa Lönn var från början inställda på att inrama arbetet med lerfigurer och animation på ett sätt som skulle kunna slå an på något som berörde deltagarna själva. I likhet med övriga kulturutövare kunde de bygga vidare på tidigare erfarenheter av kulturaktiviteter fast från andra områden. De hade båda arbetat länge med kulturaktiviteter som riktade sig till nyanlända i Sverige som ännu inte talade svenska. De hade gedigna erfarenheter av att kommunicera genom konsthantverk och händernas arbete utan att ett gemensamt språk i vanlig mening var en förutsättning.

I Örsundsbro med en ganska homogen liten grupp deltagare och i Gottsunda med en större och mer språkligt heterogen grupp, valde de att starta första mötet med att jobba med de kulisser som senare skulle utgöra scenografi för deltagarnas lerfigurer i animerade filmer. En genomgående ambition i arbetet med kulisserna och senare med lerfigurerna var att det inte skulle frammana prestationskrav. De kommande berättelserna som framförallt animationen bäddade för fick därför ta sina egna vägar och styras av deltagarnas intentioner.

Elin Samuelsson och Erik Lindeberg inledde sina aktiviteter med dans och film genom att visa några korta filmsekvenser med Chaplin. Chaplin hade de använt sig av i tidigare försöksverksamhet med Kultur på recept som jag kunnat följa i Stockholm. Filmerna med den välbekanta aktören väckte igenkännande och kunde senare utnyttjas som förbild för gruppens egna framträdanden inför varandra. Kanske ännu mer uppenbart än inramningarna av de nyss refererade aktiviteterna illustrerade aktiviteterna hur inte bara levande varelser utan också föremål framträder och blir del av ett framförande. Chaplins plommonstop fanns med som rekvisita och formade vars och ens rörelser till den välkända filmmusiken.

I den nu aktuella försöksverksamheten fick deltagarna själva skapa en tänkt rekvisita och med den framträda i en mer gränslös lek med rörelser till musik. Det tänkta föremålet startade med något mikroskopiskt på Elins finger. Föremålet bollades vidare mellan deltagarna men med instruktionen att det stod var och en fritt att föreställa sig ett föremål av varierande storlek, tyngd och egenskaper. På så sätt skapade leken inte bara ett avgränsat framförande med början och slut. Inte ens turordningen var given fast deltagarna stod på led i en cirkel. Föremålet som deltagarna själva formade med sina egna kroppsrörelser betvingade mottagarnas kroppsliga förhållningssätt och egna initiativ. Leken förstärkte därför bilden av hur performans uppstår i situationen och formas av alla de signaler som sänds ut och tas emot och att föremål i likhet med levande varelser styr människors framträdande.

Inramningarna av de olika situationer som styr framträdanden i en viss riktning formas också av kulturaktiviteternas avgränsade meningssammanhang. Dessa sammanhang skapar aktiviteterna i sig och kan ta sig varierande former. I den nyss refererade bolleken med tänkta föremål formas meningssammanhanget av det sätt som leken är uppbyggd och av det förlopp som deltagarna själva skapar med sina rörelser. De blir själva huvudaktörer i sina framträdanden och tolkar själva vad deras bidrag innebär. I den meningen skapar leken ett avgränsat meningssammanhang som de träder in i och vistas i så länge aktiviteten pågår. Det är en aktivitet som i det här fallet formar en koreografi och förhåller sig till tid och rum på ett i princip likartat sätt som en dansföreställning. Den här typen av aktivitet skiljer sig på flera sätt från till exempel slöjd. Men gemensamt är att aktiviteterna oavsett inriktning kan beskrivas som en förflyttning från en vardaglig tillvaro till aktiviteternas avgränsade meningssammanhang, dvs en typ av process om jag tidigare har beskrivit som grundläggande för aktiviteternas möjligheter att mobilisera deltagarnas egna resurser.⁶

Arena, publik

En anledning är att den vardagstillvaro de flesta lämnar domineras av deras hälsoproblem och att till exempel långvarig smärta eller psykiskt lidande lätt gör att den drabbade isolerar sig och passiviserar i förhållande till hur livet kan ha sett ut förut. Men även om detta inte skulle vara fallet innebär förflyttningen till de avgränsade meningssammanhang som aktiviteterna utgör, att varje deltagare mer eller mindre kopplas loss från vardagslivets strukturer. Om man ser till deltagarnas framträdande finns en närvarande publik bestående av de övriga deltagarna och kulturpedagogerna. Aktiviteterna utgör därför en speciell arena som följer andra regler och normer än vardagslivet. Medan många till vardags kan känna sig otillräckliga och hindrade att leva upp till de krav som arbetsliv eller socialt umgänge kräver, uttrycker kulturutövarna samfällt inställningen att aktiviteterna inte ska handla om att "presteras".

Den ambition många uttrycker är istället att skapa trygghet och locka fram vars och ens egen kreativitet på deras egna premisser. I den meningen har deltagarna också en speciell publik bestående av pedagogiska ledare som verkar för att underlätta deras framträdanden samt de övriga deltagarna som delvis delar deras belägenhet. Men syftet med aktiviteterna är inte

---

⁶ Se not 2.

befria deltagarna från personligt ansvar. Snarare handlar det om att stimulera deltagarna att lita till sina egna resurser. Att ta plats med sin egen röst kan, som Harald uttryckte det, vara som att klä av sig naken. Därför skulle Harald och Agneta inte kunna tänka sig att be enskilda deltagare att sjunga ensamma inför den övriga gruppen. Men att däremot sjunga i kör med den övriga gruppen – om det så bara innebär att nynna med eller göra röstövningar – kan göra att den enskilde blir del av en kollektiv röst och att var och en får mer mod att framträda inför publik än tidigare.

Framträdande äger dock inte enbart rum inför den närvarande publiken. I enskilda situationer kan också frånvarande röster bli hörbara. För de som någon gång tidigare i livet har fått höra att de är odugliga eller sjunger illa, kan dessa frånvarande röster påverka eller förhindra deras framträdande i sång. De normer och värderingar som formar deltagarnas framträdande inför publiken formas därför inte enbart av de närvarande. Inte heller är den närvarande publiken ett homogent kollektiv. Gruppen i Örsundsbro bestod visserligen av en mindre grupp medelålders eller äldre personer. Men gruppen i Gottsunda hade mer varierande åldrar och var språkligt och könsmässigt blandad. Inte heller hade rekryteringen av deltagare varit inriktad på att samla homogena grupper eller haft uppsåtet att rekrytera deltagare bland patienter med en viss diagnos.

Ett liknande resonemang skulle kunna föras om patienternas framträdande i vården. Också vården utgör en arena för framträdanden. Maritza Thulin som arbetar vid vårdcentralen i Örsundsbro berättar att hon i sin roll som distriktssköterska tar emot en stor del av samtalen med patienter och att hon bara behöver hänvisa ett minskande antal till läkare. I likhet med Beata som är psykiatrisjuksköterska vid vårdcentralen i Gottsunda ger hon uttryck för att många problem kan lösas om patienter erbjuds goda lyssnare. Samtidigt har de i vården tillgång till en större arena med olika typer av specialiteter som patienterna kan hänvisas vidare till. Den första arena för framträdande som patienterna möter i samtalen med Maritza och Beata kan därför expandera.

Vårdarbetet innebär också ett större utforskande intresse av hur de arenor som patienter befinner sig på i sitt dagliga liv än vad kulturaktörerna har möjlighet till. Kanske är inte heller ett sådant intresse relevant på samma sätt i aktiviteterna som i vårdsamtalen. Det åligger ju inte kulturaktörerna att utforska vad som orsakat deltagarnas hälsoproblem utan att avgränsa aktiviteterna till de meningssammanhang som aktiviteterna i sig formar. I vården har det länge talats om betydelsen att se människan i sin helhet i kontrast till en alltför ensidig satsning på medicinering. Det liv och samhälle som omger varje människa är därför också ett viktigt fokus. Elin Bolander, som är gruppchef vid Gottsunda vårdcentral, förklarar att detta är en anledning till deras satsning på en s.k. multimodala utredningar, som SKL har gett stöd till.

Elin har kunnat konstatera att de patienter som har rekryterats till kulturaktiviteterna hade kopplingar till deras multimodala utredningar som sker med hjälp av deras s.k. psykosociala team där Beata i sin egenskap av rehabiliteringskoordinator har en nyckelroll. I det arbetet liksom i Maritzas roll som hälsokoordinator i Örsundsbro är nätverk viktiga för att vidga perspektiv på hälsa som något mer än frånvaro av sjukdom. Dessa nätverk formar en vidgad arena för patienternas möten med vården. Kanske ger den också större inblickar i

människors livsmiljöer och vad som till exempel orsakar stress. På så sätt kan de arenor människor befinner sig i problematiseras och i sin tur utgöra grund för en förebyggande och rehabiliterande hälsovård.

Det är här som kulturaktiviteterna kan utgöra ett komplement och erbjuda både nya arenor och ny publik för framträdanden i andra former än vad som vanligen står till buds i vården. På kulturaktiviteternas arenor handlar det förvisso inte om att framträda för att synliggöra de egna problemen. De behöver inte för den skull sopas under mattan. Den som vill får sitta och titta på. Den som uteblir ska inte göras till föremål för de närvarandes kommentarer påpekas i den skriftliga informationen till kulturpedagogerna. I centrum för framträdandena på kulturaktiviteternas arenor står det vi alla kan känna igen oss i. Ingen människa kommer till sin rätt i varje sammanhang. Men kulturaktiviteternas arenor är konstruerade med syftet att varje deltagare ska få optimala möjligheter att framträda. Grundläggande är som tidigare nämnts förflyttningen till det avgränsade meningssammanhang som aktiviteterna utgör och därigenom också en förflyttning av den egna subjektiviteten till kreativa och frigörande sammanhang.

En speciell relation mellan aktörer och deras publik skapas i de aktiviteter som innehåller arbete med animation och film. I den typ av film som i Eriks och Elins fall kombinerar film och dans får deltagarna se sig själva framträda. De är huvudaktörer på en scen som kan vidgas i den mån de tillåter att filmen visas för en större publik. De framträder med sina kroppsliga uttryck och kan samtidigt med den lekfulla inramningen få se sig själva som de figurer de gjort sig till. Filmarbetet som en del i Elisabeths och Moas arbete med lerfigurer och bild, som kunde visas vid den workshop som ingick i uppföljningen, var av ett annat kreativt slag. De animerade filmerna levandegjorde deltagarnas lerfigurer och formade berättelser med varierande motiv. Här fick deltagarna framträda indirekt genom sina iscensatta figurer med sig själva och hela gruppen som publik.

Förmåga, kompetens

Att framträda inför vårdpersonal eller i de varierande kulturaktiviteterna och att utföra olika moment som tar den egna uttrycksförmågan i anspråk kräver olika former av kompetens. Vissa personer kan förvisso ha utvecklat en större förmåga att framträda och att uttrycka sig fullödigt än andra. Men det slags förmåga som performans i sina vardagliga former baserar sig på, ska inte förväxlas med den typ av professionell kompetens som krävs av artister på scen. Förmågan framträda, att framföra en berättelse och uttrycka sig med olika medel är något alla lär sig redan som barn och bär inom sig. I kulturaktiviteterna lägger kulturutövarna sig vinn om att skapa en avspänd atmosfär och frigörande förhållningssätt och därigenom som nämnts motverka förväntningar på att det gäller att prestera efter bestämda normer. Istället uttrycker de samfällt en ambition att hos deltagarna frigöra deras egen inneboende förmåga som de i likhet med många andra mer eller mindre har vant sig vid att hålla tillbaka.

I vården är man inte omedveten om problemet, men har oftast inte annat att bidra med än rekommendationer. Elin Bolander framhöll betydelsen av skapa en allians med något man kan engagera sig i när det gäller att förändra sin egen livsstil i något avseende. Hon påpekade att en sådan allians inte behöver vara med en person, utan kan etableras med en

sysselsättning där den enskilde i bästa fall kan hitta ett driv för att fortsätta. Beata berättade om hur hon och kollegorna uppmanar patienter att gå ut, träffa andra och göra något, hur jobbigt det än kan verka. Men hon konstaterar att det har varit svårare att motivera patienter att delta i kulturaktiviteterna än vad hon föreställt sig. Flera tillfrågade hade avstått medverkan och hänvisat till sin rädsla för att träffa främmande människor och att "öppna sig" inför andra. Hon betonade betydelsen av att försöka locka fram lusten hos var och en, att vara lyhörd och anpassa sättet att informera om kulturaktiviteterna individuellt.

Vilka metoder använder sig kulturutövarna av för att locka fram lusten och kreativiteten hos deltagarna? Metoderna är många och anpassade till den egna specifika verksamheten. Det tidigare beskrivna lekfulla bollandet med ett fantasiföremål, som Elin Samuelsson prövat, innebär enligt henne att deltagarna förflyttar fokus från den egna kroppens begränsningar till det föreställda föremålet. Det som då sker kan jämföras med ett mänskligt fenomen som den amerikanske filosofen Drew Leder beskriver i sin bok *The absent body*.⁷ Lite förenklat beskriver han hur en människas kropp har en tendens att försvinna från sig själv när personen är engagerad i något utanför sig själv. Så skulle till exempel bilkörning kunna beskrivas. En van bilförare glömmer sina kroppsliga manövrer och har sin uppmärksamhet på allt som sker runt omkring själva bilkörningen.

Men den egna kroppen kan också uppfattas som ständigt framträdande på grund av smärta eller psykiska problem. I den situationen framträder kroppens dysfunktion som ett slags filter eller hinder mellan personen och världen utanför. En ilande tandvärk kan till exempel hindra de flesta av oss att njuta eller ge oss hän till något som vi annars uppskattar. Gemensamt för kulturaktörernas metoder är att de ska underlätta för deltagarna att förflytta sitt fokus till olika kreativa uppgifter, allt från handens arbete till att använda kroppen i sång och dans eller annan skapande aktivitet. Den egna kroppen är förstuds alltid närvarande, men kroppens tendens att försvinna från sig själv när vi är engagerade och fokuserade gör att både fysisk smärta och psykiskt lidande åtminstone tillfälligt kan hamna bakgrunden.

En annan metod inom varje kulturaktivitet har att göra med vårt dubbla förhållande till tid och rum. Å ena sidan strukturerar bestämda förhållanden mellan tid och rum på ett ofta omedvetet sätt vårt dagliga liv. Vi är oftast medvetna om klockan och var vi ska befinna oss vid olika tidpunkter. Tiden kan också suddas ut under en inaktiv period som kanske övergått i isolering. Detta gäller i hög grad personer som passiviserats och isolerar sig som en följd av ständig smärta eller andra ihållande problem. Kanske har en lång sjukskrivning gjort att den ena dagen är den andra lik, att tiden "bara går" utan att något väsentligt nytt händer. Kanske är det motigt att ta sig ur sängen på morgonen och ännu besvärligare att lämna bostaden. Hemmet och dygnets olika timmar kanske kan upplevas som en instängd tillvaro som inte går att rubba på. Aktiviteterna är däremot exempel på hur tid och rum inte bara är något som styr och begränsar. Tvärtom används tid och rum som resurser. Också detta förhållande är grundläggande för varje aktivitet.

---

⁷ Leder 1990.

Användningen av tid och rum följer andra regler och normer i aktiviteterna än vad som kännetecknar inaktivitet och isolering. Varje moment planeras eller improviseras i förhållande till tid och rum. Inte sällan är tidsordningen i ett förlopp avgörande för resultatet. Användning av rum och rumsligheter är lika grundläggande. Annkristin och Catarina ger exempel från några olika metoder det tillämpat med grupperna i textilslöjd. En metod i det lilla formatet var att på ett speciellt tyg skapa ett mönster med nålar, en pillrig metod som får en figur att framträda genom att på detta sätt bearbeta tygets struktur. Här handlar användningen av tid och rum om att hantera en liten yta på ett tygstycke på ett sätt som gör att ett mönster eller en bild långsamt framträder. En annan teknik är tovning av ull som bland annat innebär att behandla materialet med vatten och därefter slå ur vattnet. Också detta är ett avgörande moment som tar en viss tid och kräver sin bestämda plats. Daskandet av de blöta ullstyckena på en diskbänk innebär samtidigt en annan sensorisk upplevelse än det pillriga nålstickandet. Arbetet med nålarna krävde av varje enskild person en koncentrerad hantering av en liten yta. Daskandet skapade en uppsluppen stämning i gruppen.

Agneta och Harald redogjorde för den stegvisa metoden de tillämpat för att ge alla mod och lust att delta i körsång. Som tidigare nämnts har de inlett aktiviteterna genom att visa några ovanliga instrument, att själva framföra musik och delta i de samtal som uppstått. Även om de för gruppen, när tiden är mogen, tillkännager: "Nu ska sjunga!", får varje fortsatt steg ta sin tid. Användningen av rummet handlar i det här fallet också om att fokusera på den egna kroppens rumsligheter. Detta är ju en förutsättning för att få rösten att ljuda på olika sätt. Agneta demonstrerar hur ljud uppstår i munhålan och förklarar att den som vill kan tala istället för att sjunga eller bara viska. Sedan kan man ofta börja nynna på en melodi. I ljudövningar kan deltagare öva magstöd med enkla röstövningar i till exempel ett rytmiskt rim "Hallå! Hallå! Låt bollen gå!". Ibland har någon fått känna på min mage och sedan pröva själva, berättade Agneta. Sången ger därför i likhet med flera aktiviteter möjlighet för deltagarna att upptäcka den egna kroppen som en resurs för deras förmåga.

I Elin's aktiviteter med dans och rörelse är tid och rum grundläggande koreografiska enheter. Aktiviteterna anpassas till lokalens förutsättningar. Varje steg och rörelse innebär att hantera tid och rum som en resurs. Med musik lockas deltagarna att utföra rörelser med en viss rytm och utsträckning. Deltagarna kan lockas att göra stora svepande rörelser eller små korta rytmiska steg. Kroppen blir i sig ett medium för berättande utan att dansen i sig nödvändigtvis formar en sammanhållen berättelse, menar Elin. Men det mer eller mindre improviserade rörelseschema, som Elin har lockat deltagarna att utföra tillsammans, tar form av en berättelse. Detta sker i nästa fas då Erik introducerar metoden för att redigera de inspelade aktiviteterna med ipads. Erik pekar med hänvisning till Tarkovskij på att film i sig innebär att "skulptera i tid", vilket sammanför tid och rum.

Filmsekvenser är som allt annat berättande tidsligt organiserat. Också filmarbetet innebär därför att använda tid och rum som resurser. När rummet för aktiviteterna var begränsat fortsatte de utomhus för att få tillgång till mer varierande och mångsidiga rum. Erik påpekar att tekniken och de enkla redigeringsprogrammen för ipads är viktiga redskap i sammanhanget. Det program han själv använder som professionell filmare tar tid att lära sig

medan vem som helst med lite hjälp kan lära sig hantera de enkla programmen för ipads och bli stärkt av att utföra något som för inte alls länge sen bara var förunnat proffs.

Samspel, utbyte

Vars och ens kompetens att framträda, framföra eller utföra något bärs också fram av en inneboende förmåga att samspele med utomstående. Man kan förstås invända att alla inte lyckas lika bra med just samspelet vilket gör performansen mindre tilltalande för både dem som framför något och för deras publik. Att till exempel berätta något för en grupp människor som ser uttråkade ut kan få de flesta berättare att komma av sig. En anledning är att samspel innebär ett utbyte av något slag. När utbytet uteblir kärvar samspelet. Kanske räcker det med en ögonkontakt för att berättare ska känna av utbytet. Men flera uttryck hos lyssnarna som visar att de är delaktiga och berörda i något avseende kan ge mycket tillbaka till berättaren och i sin tur förbättra framförandet av berättelsen.

Samspel kan av naturliga skäl ta sig många former som såväl patientmöten i vården som de varierande aktiviteterna illustrerar. I vårdsammanhang har under senare decennier ett dialogiskt förhållningssätt i mötet mellan vårdare och patient framförts som ett ideal i kontrast till en äldre doktors- och sjukdomsorienterad inriktning av kommunikationen i kliniska möten. Jag har i annat sammanhang beskrivit de konkreta former dialoger kan ta vid läkarbesök på vårdcentraler.⁸ Dialoger förutsätter samspel mellan de parter som ingår, däremot utgör inte samspel i sig alltid dialoger i begreppets vetenskapliga mening.⁹ Ordet samspel använder jag här i en vidare mening, som dock i likhet med dialoger resulterar i ett utbyte av något slag.

Performans bygger på många olika former av samspel. Den flera gånger refererade aktiviteten med ett fantasiföremål som kastas mellan deltagarna i Elins lek med rörelser förutsätter samspel. Men samspelet behöver inte innebära att samma rörelser följer på varandra från den ena deltagaren till den andra. Leken bäddar istället för en improvisation mellan deltagarna som kan utlösa små avvikande rörelser eller överraska med andra kroppsliga uttryck som det föreställda föremålets tyngd, volym och egenskaper ger upphov till. I det samspelet blir varje deltagare både huvudaktör och medspelare.

Samspelet mellan deltagarna i Elisabeths och Moas i arbetet med lerfigurer och animation tar sig andra former. Här finns idén från början om att arbetet ska leda till berättelser i kommande moment. Men regin är också här av ett slag som tillåter de enskilda deltagarnas egna infall. Här finns också ramar som sätter vissa gränser för samspelet. En utgångspunkt var att vars och ens lerfigur skulle kunna framträda i en animerad parad.¹⁰ Men för övrigt var det fritt fram att forma figurer av leran med de egna händerna. Var och en kunde också visa hur den egna figuren samspelade med scenografin i form av de bilder som målades på pappersark vid första mötet. I något fall kunde Moa och Elisabeth bidra med idéer, till

---

⁸ Drakos, 2012a, s. 189 ff.

⁹ I min användning av begreppet dialog har jag två utgångspunkter som skiljer dialoger från samspel. Dels utgår jag från att dialoger har med meningsskapande att göra. Dels utgår jag från att dialoger har någon form av icke korresponderande olikhet som sin grund (Drakos 2012b, s. 165).

¹⁰ De animerade filmerna visades vid den workshop som ingick i uppföljningen av försöksverksamheten.

exempel hur en knådad orm av lera med animationens teknik kunde ringla sig upp i ett träd. Resultatet blev en parad med figurer som indirekt representerade vars och ens framträdande i figurativt samspel med varandra.

Samspelet i Agnetas och Haralds körsång är av ett annat slag. Ordet samspel används ju i själva verket som en metafor som hämtar bilder från vad som sker då flera människor musicerar tillsammans. Harald pekade på hur sång, musik och dans synkroniserar en grupp och tar som exempel dansens utveckling från kollektiva folkdanser, över pardanser och åter till dagens dans, som på sätt och vis har återgått till en kollektiv dans framförd av många enskildas framträdanden. I arbetet med körsången utvecklas samspelet i flera faser. Det inleds som nämnts med att skapa ljud och höra sin egen röst med andras som resonansbotten. Med nynnande går ljuden in i nästa fas och anpassas till tonlägen och rytm. I en senare fas delar de in gruppen i olika stämmor varvid samspelet resulterar i ett musikaliskt utbyte.

Vad är slöjd? På den frågan svarade Annkristin spontant att slöjd är handens lust att göra, att forma något eget och att vilja laga saker, göra något hållbart. Beredskapen att vilja slöjda i vardagen kan därför enligt Annkristin beskrivas som ett förhållningssätt. Deras aktiviteter kan också beskrivas som olika former av samspel. Till en början har Annkristin och Catarina förevisat material och metoder, men förhållit sig lite avvaktande till gruppen och försökt känna av vad var och en får lust att göra. Till en början har deltagarna suttit lite för sig själva, ett tillstånd som dock inte varat så länge. Ett första steg kan därför handla om att göra sina egna val och senare i samtal och på andra sätt samspele i själva görandet.

Den senare formen av samspel kan ju utvecklas till en ordlös kommunikation där var och en vet vad som ska göras i varje steg. Vad som kan ske då är att varje handgrepp, material och redskap kan utlösa ett ordlöst men i bästa fall ett väloljat samspel. I aktiviteterna är slöjdande därför inte ett ensamarbete. Även om någon föredrar att sitta för sig själv och hitta sitt eget uttryck är det lätt och inspirerade att snegla på varandras arbeten. Samspelet kan leda till ett kunskapsutbyte om metod som inte så lätt låter sig beskrivas i ord, men som lärs in genom att betrakta andras handgrepp och genomförande av olika steg i framställningen av en slöjddad produkt. Såväl handledning som samspelet mellan gruppdeltagare kan därför fungera som grund för metodutveckling.

Det ligger också i slöjdandets natur att samspelet sker i mötet med framträdande föremål, som jag berört tidigare. Vassa nålar och genomblöta ullstycken framträder och lockar fram olika typer av hantering. Redan den inledande förevisningen av material och redskap utgör grund för enskilda initiativ och samspel. Så sker förstås också med den modellerade i varierande färger som Elisabeth och Moa dukade fram åt deltagarna. Moa förklarade att den typen av lera hade valts för att den är lätt att forma i handen utan att leran känns kladdig som vanlig lera för keramiskt arbete kan bli. Eftersom materialet i det här fallet bestod av lerstänger i olika färger innebar modellerandet också samspel och omedelbara ställningstaganden både med avseende på färg och form.

Kreativa uttrycksmedel

Rätten att uttrycka sig fritt associeras oftast till yttrandefrihet och medborgerliga rättigheter. Ofta tänker vi nog också på vissa medier som massmedier och litteratur. Men i vidare mening handlar yttrandefrihet också om rätten att få uttrycka sig med varje medel. Den innebörden av rätten att uttrycka sig synliggörs inte minst i ett performansperspektiv. Att få uttrycka sig med varje medel är grundläggande för alla de aspekter av performans som här berörs och som kan uppfattas som hälsofrämjande. Att kunna framträda som den man är eller vill vara, att inte hindras på grund av vissa normer eller bristen på lyhördhet är en av de faktorer som kulturutövare spontant har återkommit till i de uppföljande beskrivningarna av egna förhållningssätt. I det här sammanhanget innebär lyhördhet både att förhålla sig till de olika deltagarna med sina individuella olikheter och att uppfatta hur de förhåller sig till olika uttrycksmedel.

Deltagarna får inte enbart prova på olika typer av kulturaktiviteter. De får också genom dem tillämpa en lång rad varierande uttrycksmedel i eget framträdande och framförande eller då de utför kreativa arbeten i slöjdande och konsthantverk. Att komma till sin rätt handlar därför inte enbart i performans om i vilken omgivning människor befinner sig. Det handlar också om att ha tillgång till de uttrycksmedel som en person är bekväm med eller som kanske visar sig vara ett obeprövat redskap som lockar till nya former av självbejakande framträdanden. I det avseendet kan kreativa uttrycksmedel i en förlängning bli viktiga redskap för vissa när det gäller att hantera ett eget lidande som har visat sig vara svårt att sätta ord på.

Inte desto mindre är verbala uttrycksmedel avgörande för de flesta för att uttrycka sig om sig själva och de liv de lever. En del är bekväma med att uttrycka sig i skrift. Att skriva sig fram till insikter av skiftande slag och litteratur kan onekligen vara en tillgång. I den försöksverksamhet som nu har genomförts i Region Uppsala ingick dock inte till exempel besök på bibliotek och uppläsningar som en del. Men vid den tidigare försöksverksamhet jag fick tillfälle att följa i Stockholm var uppläsningar av lyrik och prosa ett inslag. Jag kunde då konstatera att uppläsningar inte bara gav upphov till samtal. De inspirerade också ett par av deltagarna att plocka fram sina mobiler och läsa upp egna dikter. I den situationen blev också den ena kvinnans uppläsning av sitt verk på turkiska ett intensivt laddat och viktigt framförande, trots att bara hon själv behärskade språket.

Det vanligare är förstås att uttrycka sig i tal och vardagligt berättande. Det muntliga talet är ju det helt dominerade uttrycksmedlet i vårdens möten med patienter. En hel del av diskussionerna om ett gott bemötande i vården handlar därför om hur det bör gå till för att patienter ska ges möjlighet att framträda och framföra sina egna berättelser i vårdsamtal. Både Maritza och Beata underströk betydelsen av att kunna vara goda lyssnare och ge ett väl tilltaget utrymme åt ett första samtal i möten med patienter. Inte sällan visar sig ett givande samtal enligt dem kunna vara nog för att en enskild person ska kunna gå vidare på egen hand med att hantera de problem som utlöst deras besök vid vårdcentralerna. Att vara en god lyssnare försvåras då ett gemensamt språk saknas och då patienter är hänvisade till att samtala genom tolk. Men en metod för att ta vara på flerspråkighet som en resurs, värd att

nämns i det här sammanhanget, kan vara att kombinera det muntliga talet med andra kreativa uttrycksmedel.¹¹

Varierande kreativa uttrycksmedel är ett bärande redskap i kulturaktiviteterna. I Harald och Agnetas aktiviteter är musik förvisso det centrala. Men musik kan uttryckas både med instrument, sång och dans. En utgångspunkt för deras aktiviteter är att alla kan delta i sång. Lika motigt som det kan tänkas vara att sjunga solo för publik, lika självstärkande kan det vara att med stöd av andra våga ta plats med den egna rösten i det ljudrum som gruppen skapar tillsammans. Kanske är rösten rentav ett av våra mest personliga uttrycksmedel. Vi känner igen bekantas röster i telefon utan att behöva se den som talar. Vi kan också använda rösten genom att förställa den och göra oss till någon annan. Vi kan i sång förlägga rösten till olika tonlägen och på sätt och vis göra oss själva till musikinstrument och utveckla den egna uttrycksförmågan. Det är alla dessa (och fler) strängar som Harald och Agneta spelar på när de ger deltagarna möjlighet att delta i körsång.

Musik ingår som ett kreativt uttrycksmedel i flera av aktiviteterna. I Elin och Eriks aktiviteter får musik inspirera och skapa rum för lekfulla övningar som ibland får följa musikens melodislingor och rytm. Även om Elin hellre talar om rörelser än dans i de aktiviteter hon leder, utvecklas i rörelserna en koreografi som får deltagarna att framträda på annat sätt än annars. Koreografin innebär att andra normer och regler styr kroppens rörelser här än vad som gäller vid sidan om aktiviteterna. Fokuseringen på det föreställda föremålet som alla deltagare gör något eget av, innebär att de använder sina egna kroppsliga uttryck för att kommunicera med den övriga gruppen. Elins "trick" att skapa en lek där deltagarna får fokusera på ett tänkt föremål istället för den egna kroppen, innebär i själva verket att de använder sina egna kroppar som främsta uttrycksmedel.

I Annkristins och Catarinas textila slöjd är kombinationer av material, färger och tekniker de kreativa uttrycksmedlen. Man kan förstås fråga sig vad som skiljer dessa uttrycksmedel från musik, sång och dans. En skillnad är att det som ska uttryckas i slöjdande ofta inte kommer till uttryck förrän det slöjdande objektet börjat ta form och det kan ta tid åtminstone i den utomstående betraktarens ögon. Men i själva verket skapas bilderna av det blivande eller färdiga uttrycket hos slöjdarna själva från början och under den process då arbetet utförs. Den kreativa potentialen hos slöjdandets uttrycksmedel är att de kan kombineras på otaliga sätt för att åstadkomma något nytt och eget. Lika kreativt kan förstås vara ett använda något gammalt för att göra något nytt eller med material, färg och tekniker ta sig an de outtömliga möjligheterna att uttrycka sig i bild.

Lika obegränsade är möjligheterna att skulptera i lera. Bara den specifika leran och redskapen som Elisabeth och Moa använder i aktiviteterna begränsar möjligheterna, men säkert på goda grunder. Men faktum kvarstår. En klick lera kan omvandlas till vad som helst. Speciellt för aktiviteten i det här fallet var att Moa kombinerade skulpterandet med den gemensamma framställningen av animerade filmer. Animationen blev därigenom ytterligare ett kreativt uttrycksmedel genom den rörelse filmtekniken tillfogar de skulpterade figurerna.

---

¹¹ Bani-Shoraka (kommande).

Från att vara stillastående döda föremål omvandlas de i animationen till levande föremål, till subjekt från objekt med utvidgade uttrycksmöjligheter.

Gestaltning, mening

Nyttan med att betrakta vårdpraktiker och kulturaktiviteter i ett performansorienterat perspektiv är att kunna få syn på hur mening gestaltas och uppstår i levande sammanhang. Att forma en lerfigur med egna händer innebär att gestalta något som inte tidigare varit något. Redan då får lera en mening, till exempel betydelsen av att vilja föreställa något som betraktaren får tolka och värdera efter eget omdöme. Hur stor frihet Elisabeth och Moa än gav deltagarna att utforma sina lerfigurer formas föremålen inte i ett tomrum. Alla har sett föremål och figurer formade av lera förut. De former de ger sina objekt blir därför till i förhållande till existerande "formar" oavsett om det liknar något annat eller avviker från det. Att forma ett objekt innebär därför också ett ställningstagande i förhållande till förebilder som gör vars och ens lerfigur i all sin enkelhet till ett estetiskt och betydelsebärande objekt. Form och mening bildar en enhet. Performans i form av såväl utförande som framförande och framträdande förhåller sig dessutom till egna och andras estetiska normer i begreppets vidaste mening.¹²

Också vården har sina metoder för att involvera patienter i meningsskapande processer. Det kan vara lite lockande i sammanhanget att jämföra knådandet av lerfigurer i aktiviteterna med de sätt som människokroppen gestaltas i kliniska möten. I dessa möten hanteras kroppen på sätt som ger den olika betydelser från stund till annan. I ena stunden får patienten berätta om sig själv, varvid den egna kroppen då framträder som den kropp patienten lever i och har erfarenhet av. I nästa stund, kanske i en kroppsundersökning eller i sättet tala om kroppsliga besvär, omvandlas kroppen till ett medicinskt objekt bland annat för att eliminera kroppens symboliska innebörder, särskilt kroppen som ett sexuellt subjekt och objekt. Den kropp vi "knådar till" varje dag med hjälp av klädsel och annat görs i den kliniska kontexten till ett analytiskt objekt bland annat med hjälp de ritualiseringar, gester och estetiska principer som styr vårdpraktiken.¹³

Maritza uppgav att hon i sin roll som distriktssköterska ombesörjer såromläggningar, tar blodprov och mycket annat som är avgränsat till kroppsundersökningar. Men hon framhåller också att många samtal parallellt med den typen av uppgifter rör annat. Oftast kan hon hantera besöken utan att behöva hänvisa patienterna vidare till en läkare. Att lyssna till patienters berättande får i praktiken skiftande betydelser men handlar alltid om hur något gestaltas och resulterar i att mening uppstår. I berättelser om kroppsliga besvär kan det för distriktssköterskan handla om att få underlag för att kunna bedöma behovet av ev. ytterligare undersökning. I många andra berättelser kan det för patienten handla om att få gestalta svåra livshändelser. I sådana fall kan det enligt Maritza vara tillräckligt att bara finnas till som en lyssnare. För patientens del handlar det i allt berättande om att gestalta något om sig själv och därigenom kunna ge livshändelser en tolkning och mening av något

---

¹² Ordet estetik begränsas inte här till vad som anses vara vackert eller fult, proffsigt eller amatörmässigt. Istället används ordet för att understryka att allt formande sker i förhållande till förebilder som kan värderas estetiskt.

¹³ Jfr Young 1997.

slag eller att försöka hantera händelser som kanske har fått livet att ändra riktning. Både Maritza och Beata understryker betydelsen av att i vården erbjuda goda lyssnare.

Också kulturaktiviteterna kräver goda lyssnare. Att lyssna till performans innebär att använda flera sinnen utöver hörseln. Den centrala frågan är som i vårdpraktiken hur en person gestaltar något, både för att kulturutövaren ska kunna fungera som en handledare och kunna betrakta aktiviteterna ur deltagarnas perspektiv. Ett sådant avläsande lyssnande innebär att vara observant på alla de medel en person använder för att gestalta något och ge det betydelser. Flertalet kulturaktiviteter bidrar till ett sådant lyssnande genom att använda olika medier och skilda kreativa uttrycksmedel för olika ändamål som jag har gett exempel på i föregående avsnitt.

I Agneta och Haralds pedagogiska arbete ingår att lyssna till hur var och en kan ta plats med sin egen röst i körsången. Lyssnandet är också en grund för att på några få träffar lyssna av hur deras röster kan samspela i olika stämmor och kollektivt gestalta vad som är omöjligt för en enskild person. Deras lyssnande innebär säkert också att bedöma vilken typ av musik och framförande som underlättar för gruppdeltagarnas att ta vara på sin musikalitet för att gestalta en stämning eller en tolkning av en låttext. Också Elins och Eriks lyssnande innebär att läsa av gruppdeltagarnas framträdande i leken med det föreställda föremålet som jag åter tar som exempel. Mening uppstår i varje deltagares gestaltande av föremålet. Bollandet ger upphov till ett förlopp med många små sekvenser som binds samman och som tar form av ett berättande. Här och var kan en komplikation uppträda av ett oväntat kast i en ny riktning med ett överraskande fantasiföremål som kräver sitt förhållningssätt. I likhet med berättande kan rörelseleken beskrivas som ett pågående meningsskapande. I det efterföljandet arbetet med att redigera det inspelade materialet i film och kanske komplettera med annat inspelat material, tar en ny berättelse gestalt med hjälp av ett nytt medium och får ny form och mening.

Slöjdande är ytterligare ett medium som i likhet med olika konstformer kan används för gestalta olika budskap. Annkristin och Catarina tar som exempel slöjande i det större sammanhang som idag omtalas i termer av *craftivism* eller *handicraft*. Fenomenen kan ses som uttryck för lusten att göra något med händerna och förmedla budskap genom offentliga installationer. Det kan till exempel röra sig om virkade eller stickade textilier som installeras på offentliga skulpturer eller andra slöjdade objekt i rondeller. Den här typen av objekt kan också ses som en lek med estetiska normer som i sin tur ger ett existerande föremål eller en plats ny mening.

De olika formerna av gestaltande och meningsskapande, som aktiviteterna ger upphov till, har en tendens att ta formen av berättande. Dels framförs berättelser explicit i till exempel animerad film eller redigering av inspelade aktiviteter med deltagarna. Dels tar aktiviteterna form av berättelser och berättande genom att sammanlänka olika händelser eller sekvenser i händelseförlopp av något slag. Aktiviteterna liknar också berättande genom att de ingående momenten sker i en viss tidlig ordning som bildar en yttre form för meningsskapande. I berättande leder den tidliga ordningen av olika sekvenser ofta till en känsla av orsaksförklaringar. Den ena händelsesekvensen som ger upphov till en ny framstår gärna en förklaring till vad som skedde. På motsvarande sätt möjliggör det ena momentet i slöjdande

till nästkommande osv. På liknande sätt skulle också en musikalisk aktivitet, konstnärligt skapande eller målinriktat vård- och omsorgsarbete kunna beskrivas som sammanhängande och meningsskapande processer.

Känsloläge, tonfall

Ytterligare en aspekt av performans brukar beskrivas i termer av *modus*. Termen syftar på den attityd eller det känsloläge som något framförs eller utförs med och som är en betydelsefull aspekt av varje framträdande. Hur vi ger uttryck för känslolägen med attityder och tonfall hör till sådant som vi inte alltid tänker på när vi själva framträder i olika situationer. Men en sak är säker – vi uppfattar andras attityder och tonfall som ofta är det allra mest betydelsebärande i mänsklig kommunikation. En person kan berätta om en glad nyhet men se olycklig ut. Vi lägger märke till personens ansiktsuttryck, röst eller kropps rörelser som förmedlar ett känsloläge. Sådant som vi avläser eller hör bortom orden bidrar i hög grad till hur vi tolkar det sagda.

Det är av naturliga skäl betydligt svårare att läsa av vad egna attityder gör med dem vi samspelar med. Desto viktigare kan det vara att reflektera över egna attityder och förhållningssätt i yrkesutövande. I ett intervjustamtal med Maritza på Örsundsbro vårdcentral gav hon exempel på en rad olika typer av iakttagelser hon brukar göra i möten med patienter och som ibland säger mer än orden. Hon kan lägga märke till hur en patient sköter hygien, hur en person går och rör sig eller med vilket tonfall personen talar. När jag reagerade nyfiket på ordet "tonfall", refererade hon till de många samtal hon har via telefon och visar med glatt tonfall hur hon kan låta när någon ringer:

"Hej det är Maritza på vårdcentralen. Hur kan jag hjälpa dig idag?"

Sedan återger hon med sänkt sorgsen röst två enstaviga ord.

"Ja, hej..."

Därefter framför hon sin nästa replik, nu med en allvarlig ton:

"Hur kan jag hjälpa dig då?"

Med det korta replikskiftet illustrerar hon betydelsen av att möta patienter där de befinner sig känslomässigt och mentalt. För den som framträder är tonlägen och attityder viktiga medel för att skapa mening. Maritzas vänliga och hjärtliga sätt att svara i telefon signalerar att den som ringer är välkommen. Det korta sorgsna svaret förmedlar att något tynger den som ringer, något som blir en utgångspunkt för det fortsatta samtalet.

I kulturaktiviteterna är spelet på känslolägen och tonfall en medveten teknik. Agneta och Harald har musikens stora register att spela på. Hur något låter bidrar till musikens möjligheter att skapa bilder och berättelser och få deltagarna i aktiviteterna att förflytta sig mellan olika känslolägen. Både att framföra och lyssna till musik sätter igång en kroppslig aktivitet oavsett om vi gillar musiken eller ej. Röstövningar som hittar magstöd kan få deltagare att både framstå och i stunden känna sig mer bestämda, men också mer uttrycksfulla. Att delta i aktiviteterna med sång och musik har en dubbel innebörd. Musiken

försätter lyssnaren i olika känslolägen. Samtidigt får deltagarna i körsången tillfälle att använda sina röster som de uttrycksfulla instrument de kan vara.

Bara genom att visa hur den refererade leken med fantasiföremål går till kan Elin markera en lekfull och lustfylld inramning till aktiviteten. Den koreografi som växer fram i leken omvandlar kroppens tonlägen, från uttryckslöshet till uttrycksfullhet. Att kasta iväg ett föremål som inte finns och inte har ett givet utseende eller som lika väl kan vara tilltalande som motbjudande, kan varieras i det oändliga och säkerligen väcka många olika känslor och reaktioner. I leken är deltagarnas kroppsliga framträdande det uttrycksmedel som var och en läser av, hakar på genom att ta emot det framförda föremålet för att i nästa stund kanske omvandla det till något helt annat med hjälp av egna gester i vid mening.¹⁴ Därigenom varieras kroppsliga uttryck som kan växla mellan glada kast till arga eller uppgivna. De kroppsliga uttrycken sätter bara fantasin gränser för. Men gemensamt är den lustfyllda inramning som i leken förflyttar deltagarna till en fantasivärld som inte finns "på riktigt", men som ändå kan ha en resonansbotten i den värld som var och en lever. Inte minst ger det fortsatta arbetet med filmredigering att lyfta fram eller understryka varierande uttryck hos deltagarnas insatser.

Också framställningen av lerfigurer har en lekfull inramning som vill förmedla en tillåtande hållning. Aktiviteten skiljer sig från den föregående och kan beskrivas som uttryck för känslolägen och tonfall i dubbel mening. Å ena sidan kan deltagarna ta sig an uppgifter med varierande attityder. Någon finner kanske omedelbart något lustfyllt i att sätta händerna i den mjuka leran. En annan person tvekar kanske och känner sig tryggare med att till en början måla kulisser i akvarell, påpekade Elisabeth. Å den andra sidan placerade alla deltagare sina figurer i berättelsevärldar av olika slag och i den tidigare nämnda gemensamma berättelsen i form av en parad i löpande sekvenser.

Det går inte att ta miste på den humoristiska ansatsen i den här formen av berättande. Bara det faktum att lerfigurer, inte människor, framträder på parad vänder upp och ned på våra verklighetsuppfattningar. Lerfigurerna som struttar fram gör paraden snarare till en karneval, där varje rörelse och uttryck kan framstå som komiskt i stället för allvarligt. Samtidigt gör animationen av paraden att betraktaren kan associera till verkliga parader med människor som aktörer med mänskliga förhållningssätt och attityder. Så betraktade kan lerfigurerna framstå som karikatyrer av människor och paraden som en bild av hur människans och djurens värld byter plats.¹⁵

På motsvarande sätt kan den typ av rörelse med slöjd som klär statyer med slöjdade textilier eller installationer i rondeller, vända högt till lågt eller med andra medel skapa komik, men också framföra politiska budskap med största allvar. Annkristin karakteriserade slöjdande som ett förhållningssätt och talade som nämnts om "handens lust att göra" som en speciell

---

¹⁴ I vid mening kan varierande kroppshållningar, ögonrörelser mm betraktas som betydelsebärande gester. I muntligt tal är det inte ovanligt att den talade omedvetet håller samman en tänkt substans i händerna framför sig som om det sagda då blir mer substantiellt. Sådana gester kallas *metaforiska*. En annan typ av gester avbildar mer konkret ett föremål eller en aktivitet och kallas *ikoniska*. Det är snarast den typen av gester som används i den refererade leken (jfr Young 2000).

¹⁵ Jfr Engman 2014, s. 19ff.

form av lust slöjdande är uttryck för. Många kan säkert känna igen sig i den formen av lust som också är en form av att uttrycka sig och dessutom få bekräftelse på den egna aktiviteten genom det påtagliga resultat slöjdande kan ge upphov till.

Sammanfattande slutsatser och förslag

Det uttalade målet med försöksverksamheten ”att förbättra välbefinnandet för deltagarna, både fysiskt och psykiskt” och att de på lång sikt ”ska kunna återgå till någon form av arbete, arbetsträning eller studier” är långsiktigt och faller av flera skäl utanför den gjorda uppföljningen av den pågående försöksverksamheten. Men uppföljningen har ändå tagit fasta på en förhoppning som går att läsa mellan raderna, förhoppningen om att deltagarna ska må bättre som ett resultat av sin medverkan och att de ska få tillgång till sina egna resurser och kunna gå vidare i livet som mer välmående och aktiva än tidigare.

Uppföljningen av en tidigare motsvarande försöksverksamhet i Stockholm har visat att tre sammanvävda processer har grundläggande betydelse för att mobilisera enskilda deltagares egna resurser att förändra sig själva. Den första processen handlar om en utslusning av patienterna från det kliniska sammanhanget. Den kan beskrivas som en omvänd process i förhållande till vad som sker då människor träder in i patientroller i sjukvården och deras kroppar omvandlas till medicinska objekt. Den andra processen handlar om hur deltagarna genom kulturaktiviteterna får nya redskap för att ta vara på sina egna resurser. Processen kan beskrivas som en förflyttning från en vardaglig tillvaro till aktiviteternas avgränsade meningssammanhang. Den tredje processen som avser deltagarnas möjligheter att omvandla erfarenheter i eget berättande, utmanar det faktum att lidande ofta existerar bortom språk. Att lidande har en tendens att beröva en människa hennes egen röst.

Den aktuella uppföljningen försöksverksamheten i Region Uppsala har inriktats på frågor om hur deltagarna får redskap att mobilisera sina egna resurser genom att framträda, framföra eller utföra något. Med den inriktningen har kulturaktiviteternas form, innehåll och konkreta genomförande studerats med utgångspunkt i en modell bestående sju inbördes samverkande aspekter av performans. Modellen har utvecklats med intervjuer av projektledare, kulturutövare och berörd vårdpersonal samt en gemensam workshop som underlag.

Tillämpningen av modellen i uppföljningen visar hur olika aktiviteter på varierande sätt kan bidra till att mobilisera deltagarnas egna resurser. Dessutom visar uppföljningen att samma modell kan tillämpas inom olika yrkespraktiker, såväl på analys av genomförande av Kulturaktiviteter inom vården som på analys av ordinarie vårdpraktiker ur samma synvinkel. Eftersom villkoren för performans och att mobilisera patienters/deltagares egna resurser skiljer sig åt inom vården respektive inom de fristående kulturaktiviteterna visar uppföljningen i vilka avseenden kulturaktiviteterna utgör ett komplement till vården.

Modellen kan därför med fördel användas som ett sammanhållande ramverk och grund för ömsesidiga kunskapsutbyten mellan vårdpersonal, kulturutövare och andra involverade aktörer. Med den inriktningen föreslås att vidareutvecklingen av Kulturaktiviteter inom vården kompletteras med en performansorienterad följeforskning och processledning.

Referenser

Bani-Shoraka, Helena (kommande). Flerspråkighet i vård och omsorg. I: Georg Drakos & Helena Bani Shoraka (red). Narrativ praxis i vård och omsorg.

Bauman, Richard 1975. Verbal Art as Performance. *American Anthropologist*. New Series, Vol. 77, No. 2 (Jun., 1975), pp. 290-311.

Drakos, Georg 2012a. Dialogens konkreta former vid läkarbesök på vårdcentral. I: *Dialogen som idé och praktik*. Boel Englund & Birgitta Sandström (red). Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Drakos, Georg 2012b. Dialogens villkor i allmänläkares praktik. I: *Dialogen som idé och praktik*. Boel Englund & Birgitta Sandström (red). Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Drakos, Georg 2016. Kultur på recept för att förändra sig själv. I: *Kultur och hälsa i praktiken*. Ola Sigurdson & Annica Sjölander (red.). Göteborg: Göteborgs universitet, Centrum för Kultur och hälsa.

Engman, Jonas 2014. Den skrattande löjtnanten: Parad, karneval och humor. I: Lars-Erik Jönsson & Fredrik Nilsson (red.) *Skratt som fastnar: Kulturella perspektiv på skratt och humor*. Lund: Lunds universitet (Lund Studies in Arts and Cultural Sciences 5).

Gunell, Terry & Ronström, Owe 2013. Folklore och Performance Studies – en introduktion. I: *Folkloristikens aktuella utmaningar*. Owe Ronström, Georg Drakos & Jonas Engman red. Visby: Högskolan på Gotland (Gotland University Press 19).

Klein, Barbro (kommande). *I tosaforornas värld: Gustav berättar*.

Leder, Drew 1990. *The absent body*. Chicago: The University of Chicago Press.

Young, Katharine G. 2000. Gestures and the Phenomenology of Emotion in Narrative. *Semiotica* 131-1/2:79-112

Young, Katharine G. 1997. *Presence in the flesh: The body in medicine*. Cambridge: Harvard University Press.

Webbsidor

Publikationer, Kulturförvaltningen (SLL), <http://kultur.sll.se/publikationer> (2016-01-08)

Sigurdson & Annica Sjölander (red.)

file:///C:/Users/Admin/Documents/6.%20Kultur%20på%20recept/Göteborg/Kultur_och_halsa_i_praktiken_web.pdf

Hur mobilisera patienters/deltagares egna resurser i eget yrkesutövande?

Med fokus på deras framträdande, framförande, utförande.

Ange ditt/ert yrke:.....

1. Inramning

Hur är dina vårdmöten/aktiviteter med patienterna/deltagarna avgränsade pga yttre omständigheter? Hur kan den inramning du själv iscensätter för dina vårdmöten/aktiviteter bidra till att mobilisera deras egna resurser?

2. Ansvarstagande

Varje framträdande äger rum på en arena av något slag och inför en publik i form av närvarande och kanske frånvarande röster. Hur kan patienterna/deltagarna ta ansvar för sitt eget framträdande, framförande, utförande i din praktik? Vad är viktigt att tänka på för att mobilisera deras egna resurser?

3. Kompetens

Förmågan att framträda handlar här inte om en professionell kompetens, men om en förmåga vi bär inom oss och som både kan krympa och växa. Hur kan du bidra till att mobilisera patienternas/deltagarnas förmåga att framträda, framföra eller utföra något?

4. Samspel

Att framträda, framföra eller utföra något formas i samspel. Vilka förutsättningar formar samspelet med patienter/deltagare i din yrkespraktik? Vad i ditt samspel med patienterna/deltagarande kan bidra till att mobilisera deras egna resurser?

5. Kreativa uttrycksmedel

Rätten att uttrycka sig fritt associeras oftast till medborgerliga rättigheter. Men rätten kan också inkludera rätten att uttrycka sig *med varje medel* och ha betydelse för människors möjligheter att framträda, framföra eller utföra något kreativt. Hur kan du i din praktik bidra till att patienterna/deltagarna kan uttrycka sig med varje medel? Med vilka uttrycksmedel?

6. Estetisk gestaltning

Allt framträdande, framförande och utförande innebär att gestalta något och förhåller sig därför till estetik, åtminstone i ordets allra vidaste mening. Vi berättar till exempel inte om oss själva hur som helst. Hur tänker du om patienternas/deltagarnas möjligheter att få framträda som den de är eller vill vara?

7. Modus

Modus (modi pl.) är en teknisk term som i sammanhanget betecknar känsloläge eller attityd och som kännetecknar allt framträdande, framförande och utförande av något. Man kan uttrycka nedstämdhet - upprymdhet, osäkerhet – självsäkerhet, glädje – sorg, maktfullkomlighet – maktlöshet osv. Hur kan du i din yrkespraktik förhålla dig till modi för att mobilisera patienters/deltagares egna resurser?

8. Berättande

Alla de sju aspekter vi nu har diskuterat kan karaktärisera berättande med ord andra medel. Med de kommentarer du/ni har gjort till ovanstående frågor om framträdande, framförande och utförande – hur tänker du/ni kring berättande i din yrkespraktik? Hur kan du genom att lyssna till använda berättande mobilisera patienternas/deltagarnas egna resurser?